

LISZKA JÓZSEF

Az identitások arcai

Reflexiók Komoróczy Géza legutóbbi könyvei kapcsán

Zavarban vagyok. Amikor 2023 májusának elején a budapesti Írók Boltjában a közönség soraiban részt vehettem Komoróczy Géza *Jogot, mert emberek vagyunk* című könyvének¹ bemutatóján, rettenetesen belelkesedtem, s rögvést elhatároztam, hogy erről bizony írni fogok. Szándékomat jeleztem is a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* szerkesztőjének, aki (mint később kiderült) ígérvényemet nagyon is számontartotta. Én meg, egyéb teendőim (kutatás, írás, szerkesztés) mellett, amúgy, pihenésképpen elkezdtem odaadóan, de komótosan olvasni, jegyzetelgetni, mígnem egyik nap a postafiókomban további, Lengyel Laci közvetítette meghívó landolt. Kiderült, hogy Komoróczy Géza gyorsabban ír, mint ahogy én olvasni vagyok képes, hiszen a meghívó következő kötetének (*Ékírás és assziriológia Magyarországon*²) a bemutatójára invitált. Elmenni nem tudtam, de a könyvet beszereztem, gondolván, ha már így jártam, majd a kettőről egyet írok (2 in 1), amúgy is jól reprezentálják a szerző életútjának két fő sodrát: az assziriológiai és a hebraisztikai kutatásait. Most már kezdtem komolyabban venni a feladatot, s hozzá, háttéranyagul gyorsan (legalábbis önmagamhoz képest gyorsan, hiszen egyébként idegesítően lassan olvasok – s még bosszantóbban: gyorsan felejték), szóval néhány nap alatt elolvastam Komoróczy Géza Hargittai István generálta és szerkesztette emlékezéskötetét (*Jeremiás nyomában*³). Ekkor már éreztem, hogy baj lesz. Különösképpen amikor megérkezett a szerkesztő emlékeztetője, hogy akkor hat flekk (= 10 800 leütés, szóközökkel). És a terminus. Utóbbi, ha nem is annyira, de mégiscsak hagyján. Voltaképpen a megszabott terjedelem sem kevés, miközben ebbe (legalábbis az én maximalista tévképzeteim alapján) valahogy bele kellene férnie Komoróczy egész életművének (vesd össze a lábjegyzetek oldalszámaival!), de hát tudó embernek az sem kéne, hogy gondot okozzon. Eszembe jut, épp a napokban kaptuk meg a szerzőtől, Fero Jablonský karikaturistától füzetnyi portrégyűjteményét.⁴

- 1 Komoróczy Géza: *Jogot, mert emberek vagyunk. Zsidó történeti tanulmányok*. Budapest, Kalligram, 2023, 339 p.
- 2 Komoróczy Géza: *Ékírás és assziriológia Magyarországon. Megismertük-e a Gilgames-eposzt? Reflexiók a turanizmusra és a zsidóellenes utalásokra, az önkényes szövegértelmezésekre és a tudományos kutatás hozadékára*. Budapest, Kalligram, 2024, 429 p.
- 3 Hargittai István: *Jeremiás nyomában. Beszélgetések Komoróczy Gézával*. Budapest, Magvető, 2021, 724 p. /Tények és Tanúk/

Néhány vonással jellemezni tud (mert lehet!) figurákat, arcvonásokat. Akkor ennek működni kell írásos formában is. De fog ez nekem menni? Hiszen tessék! Máris annyit fecsegetem, hogy az első flekket már bőven túl is léptem...

Komoróczy Géza könyveit, ahogy bármely szövegcsoportot, több aspektusból is lehet olvasni, értelmezni, továbbgondolni. Meglátásom szerint létezik, létezhet egy olyan olvasat, amely megengedi az identitás(ok) keresése, megtalálása, megnyilvánulási formái, azok változásai felőli közelítést. Nos, az adott terjedelemben (ami időközben szerkesztőm beletörődő rábólintásának köszönhetően néhány oldallal megfejtelhető lesz), szóval a rendelkezésre álló térbeli keretek közt ehhez az aspektushoz próbálok megjegyzéseket fűzni.

1.

Az európai népek saját identitásukat jó kettőszáz-kettőszázötven év óta keresik, találják meg, miközben ehhez a környezet megítélése – a jó esetben csak sztereotípiákban testet öltő, végzetes formában embercsoportok likvidálását célzó és megvalósító – ráerőszakolt identitások formájában történik, és hozzárakják a magukét. A 18. század végétől az európai népek (voltaképpen abból főzve, ami adva volt) őstörténetüket, nyelvük eredetét az ókori kultúrák, azokon belül is hangsúlyosan az ószövevényi események körében keresték és vélték is megtalálni. A régészeti-történeti források megszaporodásával, az elemző-értelmező módszerek egyre finomabbá válásával mára tudományosan egyértelművé vált ezeknek az egykori romantikus őskutatási próbálkozásoknak a zsákutca volta. A még általunk is tanult (és a mai napig használt) fogalmak (pl. nyelvcsalád) mára tarthatatlannak bizonyulnak... A mértékadó tudományos folyamatok mellett viszont kialakult, pontosabban szólva a 19. század eleji rokonkereső módszerekre építkezve, afféle kövületként azóta is virágzik (a képzavart enyhítendő, legyen Jerikó rózsájaként ismételten újraéledt) párhuzamos (ál)tudományosság. Sok ilyen van (lehet) persze, Komoróczy egynek, a sumer–magyar rokonságot vallónak és azt bizonyítani vélőnek vázolja fel az őstörténetét: a kezdetektől a 19–20. század fordulójáig. Azért csak addig, mert a továbbiakat egy korábbi munkája részletesen tárgyalta. Nincs mese, elő kell venni ismét! Komoróczy egy, első alkalommal pontosan fél évszázada előadás-ként elhangzott, majd pár évre rá meg is jelent és általam akkor olvasott, amint arra a bátortalan aláhúzatások utalnak, mert másra belőle azon kívül, hogy a sumer–magyar rokonság tudományosan megalapozatlan, bizony az égvilágon semmire nem emlékszem, szóval Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* című pontos és sziporkázó, ahogy valahol maga a szerző is nevezi: pamfletet⁵ és – belefeledkezem. Az első olvasásból tényleg nem sok maradt meg bennem belőle. Még (horribile dictu!) az sem, hogy a sumerológia, noha a köznyelvben a délibábos tanok hirdetőit megbélyegző pejoratív kifejezés lett, helyesen a nagyon is komoly, szakszerű, sumer nyelvi és történeti kutató-

4 Fero Jablonský: *Portréty*. [Bratislava], FO ART, 2024, 64 p.

5 Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Budapest, Magvető, 1976, 168 p. /Gyorsuló idő/

sokat végző assziriológusok tudományára vonatkozik. Komoróczy helyette, a rokonkereső áltudomány megjelölésére a *sumer-magyarológiát*, annak (általa valahol *hitvallóknak* mondott) művelőire pedig a *sumer-magyarosokat* javasolta, ami bizony (mint annyi minden értelmes nyelvi javaslat) nem ment át a köznap nyelvhasználatba. Pedig az 1976-os könyvének, mint most látom, lett egy későbbi, második kiadása is. Magam is vígan *sumerológusoztam* még a legutóbbi időben is. No, legalább ennek vége.

Eric Hobsbawn, a *kitalált hagyomány* keresztapja a 19. század utolsó harmadától az első világháborúig tartó időszakra teszi a tradíciók *tömegtermelését*.⁶ Ő természetesen az akkor teremtődő nagy projektekről, az angol, francia, német nemzeti tradíció megnyilvánulási formáinak a létrehozásáról beszél, de ezekhez Európa-szerte kapcsolódtak a „kis népek” (magyarok, szlovákok, csehek stb.) hasonló, nemzetteremtő folyamatai, illetve az ezekre kullancsként ráakaszkodó, a mai napig viruló pro és kontra irányzatok.

Az *Ékírás*-kötet első blokkja tehát a *sumer-magyar rokonság* („a *sumer* mint ősnyelv, a pogány ősmagyarok *sumer* és keresztény vallása, a Kárpát-medence *sumer* őslakosságá” stb.) délibábos elméleteinek a cáfolata, azzal a keserű megjegyzéssel, hogy „kultúrpolitikai szándékoknak a tudomány nem vethet gátat”. (79. p.) A magyar társadalom bizonyos szegmentumában kétségtelenül kialakult a nemzeti identitásnak ez a *sumer* arca, amit a külső, idegen erők által tudatosan (!) a magyarságra erőszakolt (!) igaztalan őstörténetekkel szembeni dac árnyékol be. A *tudjuk, kik állnak a háttérben* jól értesült összekacsintások persze (ahogy azt Komoróczy több helyütt is hangsúlyozza) nem magyar jelenség, sokszor egy ki nem mondott nevű, az általuk valósnak hitt történelmi tényeket elhallgató közös ellenségre, miközben sokszor, vice versa egymásra is vonatkoznak. Magyarok küszködnek szlávokkal, románokkal, szlovákok magyarokkal, csehekkel... Aztán közösen a szabadkőművesekkel, a háttérhatalmakkal... És mindig az ilyen körülírások, a *tudjuk kikkel, a magukfajttákkal*. 2015-ben a Matica slovenská turócszentmártoni székházában egy történelmi kollokvium nyilatkozatot adott ki, amelyben a részvevő vezető szlovák történészek elhatárolódnak a Szlovákiában is burjánzó tudománytalan irányzatoktól. Mindez nem zavarta az említett szlovák kulturális intézményt abban, hogy a szlovák pseudo-történet-tudomány egyik ismert alakjának vaskos könyvét még ugyanabban az évben kiadja.⁷ Ezzel

6 Magyarul, ahol most korábbi olvasmányaimat ellenőrizni tudtam: Eric Hobsbawn: *Tömeges hagyomány-teremtés: Európa 1870–1914*. In Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1987, 127–197. p. [idézett hely: 127. p.]

7 Anélkül hogy ennek a *pseudotudomány*nak termékeit népszerűsíteni akarnám, csak példaként álljon itt Cyril A. Hromník említett könyve: *Sloveni a Slovensko. Velebníci Vlasatého boha na horizonte histórie (c. 3200 pr. Kr.–907 po Kr.)*. Martin, Matica slovenská, 2015, 925 p. Mellesleg a Magyar Tudományos Akadémia *sumer-magyar* kérdéssel kapcsolatos, enyhén szólva ambivalens viszonyulásaira több hasonló példát is felsorakoztat. Na ja, a magyarok és szlovákok közt (Soňa Kovačevičová nyomán szabadon) több a hasonlóság, mint azt bármelyik fél beismerni hajlandó lenne.

is öntözgetve a szlovák nemzeti identitás egyik gyomnövényének makacsul élni akaró tövét.

2.

És hogy kik azok, akik az igazi magyar (stb.) történelmet elhallgatják, sőt mi több, szószólóit ellehetetlenítik, erőszakosan elnyomják? Természetesen a zsidók, akikkel a magyar (stb.) társadalom évszázadok óta nem tud mit kezdeni. A *Jogot, mert emberek vagyunk* tanulmányai az együtt, egymás mellett, egymás ellenében élésnek számos változatát tárgyalják, félresiklott közeledési, törvénykezési kísérleteket, asszimilációs folyamatokat, amelyeket a többségi társadalom nem akart elfogadni, jogfosztottságokat, ügyeskedéseket, stupid érzéketlenségeket, az antiszemitizmusok megannyi fokozatait, továbbá az identitás(ok) kérdéseit.

A két kötet szervesen egymásba (és egymásból) nyílik, hiszen a sumer–magyarológia a 19–20. század fordulójára nyílt antiszemita jegyeket mutat fel, ami aztán a Turáni Társaság, majd a Magyar Turán Szövetség megalakulásával egyre inkább radikalizálódik, az 1920-as években kapcsolódik a zsidóverő diákegyletekhez. Mindennek megvannak a maguk szépirodalmi (pro és kontra) lecsapódásai, amit az *Ékírás*-kötet második blokkja részletesen taglal.

3.

Pihenésképpen véletlenül... Nem, nem véletlenül! Pihentető könyveimet mindig az adott fő témám tágabb tematikai környezetéből választom, s ezért most vettem le a polcra Ján Púček fiatal szlovák író *Az emlékezet méze* című könyvét.⁸ Megrendítő olvasmány, főleg az első „monológ”, amely voltaképpen dialógus egy, a szerzővel kortárs (tehát harminc év körüli) meg nem született zsidó fiúval, akinek „nagyanyját” a nácik hároméves korában meggyilkolták.

Az én-elbeszélő nehezményezi egy helyütt, hogy az iskolában részletesen tanítják az ókori, középkori történelmet, aztán a közelmúlt eseményeire nem jut idő. Pedig ez utóbbi lenne a fontosabb, tényeket tudni meg az első világháborúról, a két háború közti Csehszlovákiáról, 1948-ról, 1989-ről... Hogy a karnyújtásnyira lévő eseményeket személyes tapasztalatként élhessük át, hogy párhuzamot találjunk a jelennel, hogy ujjal mutathassunk rá, hohó, ezt már tudom, ismerem, álljunk csak meg azonnal! Hogy pereljünk, zúgolódjunk, igen, hogy dühösek legyünk.

Miközben alapvetően igazat kell adnom neki, több hozzáfűznivalóm is volna a fentiekkel kapcsolatban. Többek között épp Komoróczy Géza munkásságának köszönhetően a napnál is világosabb, hogy bizonyos történelmi helyzetekben az emberi reakciók ismétlik önmagukat, hogy bizonyos mentalitások, normák szinte egyidősek az emberiséggel. A

8 Ján Púček: *Med pamäti*. [Banská Bystrica], OZ Laputa / Literárna bašta, 2018, 138 p.

legtöbb esetben nem párhuzamok ezek, hanem következmények, törvényszerűségek. A verbális erőszakot előbb-utóbb követi a tettlegesség, majd kifejezetten a másik fizikai megsemmisítésére való törekvés. Igen, lehet ujjal mutogatni a harmincas évekre, de lehet akár sokkal távolabbi múltba is. Ha jól van interpretálva, tanítva, az ókori események ugyanúgy üzennek a mának, ha úgy tetszik, figyelmeztetnek, mint a közelmúlt eseményei. Amikor Púček terezíni képe jelenik meg előttem, az Ohře folyócska, amely egyszersmind temető is, hiszen mintegy harmincezer meggyilkolt fogoly hamvait szórták annak idején a nációk a vizébe, hogy még az áldozatok nyomát is eltöröljék. És csak úgy, hogy harmincezer, s nem $1 + 1 + 1 + 1 + 1$ Ahogy Púček fogalmaz: *Ctrl + A, majd delete...* Nem tudnak erről nem az eszembe jutni a budapesti Duna-part öntöttvas cipői vagy a komáromi vasúti híd közelében néhány éve felállított, a helyi nyilasok által 1944–45 telén a Dunába lőtt komáromi lakosokra emlékeztető durvára faragott sztélé, majd a híres sumer eposz gilgamesi sóhaja: „...a folyam vizén tetemek sodródznak...” Aztán innen Kisfaludy feljajdulása: „*Csele patak! iszapodban / Királyi nagy temető van*”, majd az ungvári költő, Balla D. Károly Áraszály című versének⁹ záró sorai: „...*pusztít mindenütt az ár / a barmokon beteljesül a végzet / folyó a pásztoruk levitte már / gyökérig váj a víz, időt sodor / és kedve, mint a sors, olyan komor*” és hát a Duna-habok József Attila-i gyönyörű metaforája, a „*sírköves, dülöngő temetők*”. Sok maroknyit össze lehetne bogarászni a *folyó mint temető*, mint valóság és mint metafora több ezer évnyi cserépdarabjaiból, gyöngyszemeiből.

4.

A zsidó identitás problematikája közvetlenül vagy közvetve átjárja Komoróczy nemcsak a mostani jegyzeteimnek közvetlen ürügyéül szolgáló szövegeit, hanem egyáltalán, egész munkásságát. Az alapkérdés természetesen az, hogy milyen zsidók identitásáról beszélünk, meg persze hol és mikor? Személyes emlékkal hozakodom elő, hogy majd erre ráköthessem Komoróczy egy passzusát. Egyetemi doktori disszertációm (az a bizonyos „kisdoktori”) témája a múlt század nyolcvanas éveinek közepén a szlovákiai magyar néprajzi kutatás helyzete a két világháború közti időszakban volt, amit kis társadalomtörténeti rajzzal próbáltam fölvezetni. Végig nem gondolva, kritikátlanul vettem át Turczel Lajos egy megjegyzését a *Két kor mezsgyéjén*-ből, mely szerint az első csehszlovák népszámláláskor, hogy ezzel is a *szlovenszkói magyarokat gyengítsék*, a furfangos csehek kitalálták a nemzetiségek körébe ágyazva a zsidó vallást.¹⁰ Szóval mint a nemzeti identifikációval

9 Balla D. Károly: *Kő és árnyék. Versek*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 2012, 264 p.

10 Amikor Hargittai István Komoróczy Gézárt saját identitásáról faggatja, ő egyebek közt elmondja, „ahogyan ma nálunk a keresztény szót hangsúlyosan már-már *ethnikai fogalomként* használják, a mások kirekesztő megkülönböztetésére, biztosan nem tudok keresztény lenni”. (189. p.) A gondolatmenetet most nincs mód folytatni, így csak afféle jelzésként tettem ide ezt az idézetet az egykori csehszlovák „zsidó vallás” kategóriája mellé. Továbbgondolni javallott.

azonos értékű kategóriát. Így a korábban magukat magyarnak (persze ugyanígy csehnek, szlováknak vagy németnek, de ez az apróság akkor nem foglalkoztatott) valló csehszlovákiai zsidók egy része 1921-ben bizony nem magyarnak (stb.), hanem (így nem kimondva, de azért gondolva) gyalázatos módon zsidónak vallotta magát. Egyik (igazil!) opponensem, Voigt Vilmos fölvetette, ha az asszimiláció vagy sem kérdése a szlovákiai magyarokon csattanna, vajon akkor is így gondolkodnék? Merthogy a két eset ugyanaz. Akkor hümmögtem, hogy no de azért mégsem, hiszen... Pedig nincs hiszen: a két eset valóban ugyanaz. Az egyéni döntések során lehetnek fokozatbeli különbségek, nyelvi és kulturális másságok, tradíciók, de hogy a jog a saját nemzeti identitás eldöntésére ne ugyanaz lenne? Komoróczy a Hargittai-féle beszélgetőkönyvben emlékezik vissza egy szóváltására Szabad Györggyel, aki egy 1990-es előadásában kifejtette, hogy „a zsidók egyetlen útja Magyarországon az asszimiláció”, amire Komoróczy visszakérdezett, hogy vajon „tudja-e ezt a tételt alkalmazni a romániai magyar nemzetiségre?” Amire Szabad „nagyon ingerült” válasza az volt, hogy „az más”. Tényleg más lenne?

5.

Nem állítom, hogy megkerülhetetlen, de annak, aki esetleg most kezdene Komoróczy Géza életművével ismerkedni, mindenképpen javallott a Hargittai István által kiprovokált, rafinált kérdésekkel irányított és szerkesztett önéletrajzi interjúkötettel kezdeni. Merthogy az egyrészt nem csupán önéletrajz, hanem egyszersmind (szubjektív) korrajz is, másrészt annak lencséjén át a korábbi és későbbi művek is más, ha lehet, még emberibb fényben tűnnek fel. És ha valaki mindebből kedvet kapott a *Komoróczy-szakra* (reményeim szerint, akár velem is vitázva, sokan), hadd hívjam fel a figyelmet a szerző további sumerológiai¹¹ és judaisztikai¹² tematikájú köteteire. Mindamellet kötelességemnek érzem figyelmeztetni: Komoróczy olvasása könnyen függőséget okozhat...

11 „Fénylő ölednek édes örömében...”. *A sumer irodalom kistükre*. Összeállította, sumer eredetiből fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983, 529 p.; *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek*. Fordította Rákos Sándor, válogatta és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986, 302 p.

12 Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I–II*. Pozsony, Kalligram, 2012, 1230 + 1213 p. /Hungarica Judaica, 26–27./; Uő: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. *Források és dokumentumok (965–2012)*. Pozsony, Kalligram, 2013, 1469 p. /Hungarica Judaica, 28./; Uő: *Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésekről, a feszültségekről és az értékekről 1790–2012. I–II*. Pozsony, Kalligram, 2015, 861 + 965 p. /Hungarica Judaica, 32–33./; Uő: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe. A pesti gettó falánál*. Budapest, Ab Ovo Kiadó, 2016, 286 p. (Ez, illetve a jelen írásban emlegetett művek távolról sem képeznek teljes jegyzéket, hanem a családi könyvtárunkban hozzáférhető darabokat említem csak. Komoróczy köteteinek teljes jegyzéke a beszélgetőkönyv 655–657. oldalán található.)